

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

О. А. СТОЛЯРЧУК

**ПСИХОЛОГІЯ СТАНОВЛЕННЯ
ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ
В УМОВАХ РІЗНОВЕКТОРНОСТІ
УНІВЕРСУМУ**

Монографія

Київ – 2018

Ухвалено до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
протокол № 4 від 26 квітня 2018 р.

Рецензенти:

М.А. Кузнецов, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди;

В.Р. Міляєва, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри управління Київського університету імені Бориса Грінченка;

Н.В. Пророк, доктор психологічних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії психодіагностики та наукової психологічної інформації Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Столярчук О.А.

С 81 Психологія становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму : монографія / Столярчук О.А. – Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2018. – 294 с.

ISBN 978-617-639-178-4

Монографію присвячено теоретичному та емпіричному обґрунтуванню концепції становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму. В дослідницькому контексті зміст універсуму представлено як середовище, що поєднує зовнішні і внутрішні умови становлення особистості в процесі професійної підготовки. Відповідно, професійна підготовка постає підґрунтям становлення особистості фахівця. Науково-дослідницьким ядром виступає професійний універсум як забезпечує здатність і готовність випускника закладу вищої освіти до побудови альтернативних сценаріїв фахової самореалізації. Проаналізовано результати емпіричного дослідження чинників, умов і компонентів становлення особистості майбутніх фахівців соціономічної сфери з підтвердженням суперечливого характеру цього процесу. Викладено методики психологічної діагностики рівня професійного становлення та професійного універсуму майбутнього фахівця, надійність та валідність яких перевірена в процесі апробації.

Для психологів, педагогів, викладачів і студентів закладів вищої освіти.

УДК 159.923:37]:124.6

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ НАУКОВОГО ЗНАННЯ	9
1.1. Особистість як предмет психологічного аналізу	9
1.2. Психологічна структура особистості в науковому дискурсі	23
1.3. Змістовно-процесуальна характеристика особистості	36
Висновки до першого розділу	54
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПРОФЕСІЙНОМУ ПРОСТОРІ	55
2.1. Міждисциплінарний контекст професіоналізації особистості	55
2.2. Структурно-функціональні напрями професійного становлення особистості	67
2.3. Особистісно-діяльнісна парадигма професіогенезу фахівця на етапі професійної підготовки	80
Висновки до другого розділу	99
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПЦІЯ РІЗНОВЕКТОРНОСТІ УНІВЕРСУМУ В СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ	100
3.1. Філософсько-психологічний аналіз поняття універсуму	100
3.2. Психологічна характеристика впливу універсуму на професійне становлення фахівця	114
3.3. Модель становлення особистості фахівця у умовах різновекторності універсуму.....	131
Висновки до третього розділу	148
РОЗДІЛ 4. СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ	149
4.1. Організаційно-методичні засади емпіричного дослідження	149
4.2. Цільовий компонент особистості майбутнього фахівця	155
4.3. Ресурсний компонент особистості майбутнього фахівця	167
4.4. Професійна Я-концепція майбутнього фахівця	176
Висновки до четвертого розділу	187

РОЗДІЛ 5. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ...	189
5.1. Змістовно-результативний аналіз становлення особистості фахівця в закладі вищої освіти.....	189
5.2. Рівнево-типологічна характеристика професійного становлення студентів	213
5.3. Рівень сформованості та динаміка професійного універсуму майбутнього фахівця.....	225
Висновки до п'ятого розділу	238
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	240
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	242
СЛОВНИК	274
ДОДАТКИ	278

ВСТУП

Значні суспільні перетворення та складні умови працевлаштування на сучасному вітчизняному ринку праці зумовлюють необхідність системного пошуку шляхів і засобів удосконалення професійної підготовки фахівців. Професійний і діловий світ потребує особистостей, здатних успішно й ефективно знаходити та реалізовувати себе в динамічних, суперечливих соціально-економічних умовах. Відповідно, становлення особистості фахівця постає як психологічна проблема, що потребує активного розроблення та вирішення.

За Законом України «Про вищу освіту», одним із основних принципів діяльності закладу вищої освіти є сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя [1]. Успішна реалізація цього принципу передбачає теоретичне й експериментальне подолання суперечності між потребами практики у поліпрофесіоналізмі фахівця та традиційним домінуванням монопрофесійної моделі фахової підготовки. Перед системою вищої освіти постає завдання удосконалення парадигми підготовки фахівців, а перед науковцями, відповідно, – перегляду й аналізу базових категорій професіоналізації особистості.

Аналіз наукових досліджень з проблеми професійного становлення особистості засвідчив цінність ряду зарубіжних теорій, які розкривають загальні психологічні аспекти професійної діяльності (В. Врум, Й. Голланд, Л. Грін, Д. Клаудер, Е. Лавлер, Ф. Мірвіс, К. Роджерс, Д. Пінк, І. Портер, Д. С'юпер, Р. Хейвігхерст, Д. Холл). Професійне становлення як феномен життєвого шляху особистості потрапило у фокус досліджень ряду російських і вітчизняних вчених (О. О. Бодальов, А. С. Борисюк, М. Й. Боришевський, О. І. Бондарчук, В. В. Давидов, Е. Ф. Зеєр, Л. М. Карамушка, Є. О. Климов, О. М. Коқун, М. А. Кузнецов, Т. В. Кудрявцев, О. О. Лаврентьєва, Г. В. Ложкін, С. Д. Максименко, А. К. Маркова, В. Р. Міляєва, Л. М. Мітіна, Л. І. Мороз, В. Г. Панок, Н. А. Побірченко, Н. В. Пророк, В. В. Рибалка, В. В. Селіванов, В. А. Семиченко, О. Г. Солодухова, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, В. А. Толочек, М. М. Філоненко, О. Р. Фонарьов, Н. В. Чепелева, Ю. М. Швалб, Т. Д. Щербан та ін.).

Однак наявні російські та вітчизняні теорії професійного становлення особистості здебільшого пропонують ідеальну (нормативну) модель поступального руху особистості до досягнення професіоналізму в межах одного фаху. Водночас розповсюдженість суперечливого, а іноді й кризового характеру професіоналізації людини в сучасних соціально-економічних умовах вимагає зміщення акцентів з фахової діяльності на особистість як суб'єкта з розвиненою здатністю обирати, змінювати та реалізовувати власну стратегію поліпрофесійного становлення. Ця проблема потребує вирішення вже з етапу професійної підготовки особистості.

Обґрунтування провідних аспектів фахової підготовки студентів здійснено у працях багатьох вітчизняних вчених. Заслужують на увагу дослідження змісту, умов і механізмів професіогенезу особистості (Ж. П. Вірна, О. К. Дусавицький, В. П. Казьмиренко, О. М. Кокур, С. Д. Максименко, В. Р. Міляєва, Л. М. Мітіна, В. Г. Панок, М. І. Пірен, Н. А. Побірченко, Н. І. Пов'якель, Н. В. Пророк, О. Т. Ростунів, М. В. Савчин, В. А. Семиченко, О. П. Сергеєнкова, О. Г. Солодухова, Ю. Л. Трофімов, Н. В. Чепелева, Т. Б. Хомуленко, Т. С. Яценко). Вагомим науковим внеском є акмеологічний підхід до становлення особистості як суб'єкта життєвого шляху (А. С. Борисюк, А. О. Деркач, В. Г. Зазікін, М. Г. Іванчук, В. В. Клименко, Н. В. Кузьміна, С. Л. Марков, В. О. Огнев'юк, Л. Е. Орбан-Лембрик, А. О. Реан, С. О. Сисоєва, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, О. Р. Фонарьов).

Вітчизняна психологічна думка збагачена дослідженнями парціальних аспектів професіогенезу особистості. Презентовано уявлення про зміст, функції, засоби розвитку професійної компетентності та мотивації особистості (О. О. Біляковська, С. А. Єрохін, І. В. Зайцева, Н. М. Коломінський, О. М. Кокур, В. Р. Міляєва, Л. І. Мороз, В. А. Семиченко, Ю. М. Швалб); дослідження психологічних механізмів саморозвитку суб'єкта фахової діяльності, формування його професійного мислення, становлення професійної свідомості (Д. Є. Барашева, І. С. Вітенко, Л. В. Долинська, В. Л. Зливков, С. О. Мусатов, В. В. Москаленко, В. П. Москалець, М. В. Савчин, Н. І. Пов'якель, Н. Ф. Шевченко); вивчення питань формування професійної мотивації, цінностей, духовності та психологічної культури фахівця (І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, В. Г. Дуб, О. М. Копилова, Е. О. Помиткін, Ю. П. Потуй, Л. Є. Просандєєва, Г. К. Радчук, В. В. Рибалка, Л. З. Сердюк, М. О. Чаїнська); проблематику становлення професійної самосвідомості, рефлексії, Я-концепції та ідентичності фахівця (В. А. Демченко, І. А. Донченко, В. Л. Зливков, Р. В. Каламаж, Л. А. Кльоц, А. М. Лук'янчук, Л. А. Онуфрієва, О. В. Радзімовська, В. В. Фурман, І. О. Цибулько, В. І. Юрченко).

Попри безперечну теоретичну та прикладну цінність зазначених вище наукових розвідок наразі існує дефіцит досліджень проблеми становлення особистості фахівця в умовах суперечливого професійного самовизначення. Методологічним підґрунтям реалізації професійної підготовки закладами вищої освіти є компетентнісний підхід, який здебільшого традиційно втілюється у засвоєному випусником соціально визначеному наборі фахових знань, умінь і навичок, що забезпечують адаптацію особистості в межах певної спеціалізації. Результатом цього є суперечності між високим рівнем професійної компетентності та низьким рівнем фахової мотивації випусників закладів вищої освіти, проблеми недостатньо сформованої професійної самосвідомості та фахово значущих особистісних якостей. Такий розбалансований, дифузний характер професійного самовизначення особистості на етапі фахового навчання супроводжується низьким рівнем

рефлексії її актуальних досягнень і потенційних можливостей, неспроможністю приймати зважені рішення щодо подальшого професійного становлення та нести відповідальність за ці рішення. Подоланню цих суперечностей фахової підготовки студентів сприятиме формування їх професійного універсуму як провідного особистісного надбання випускника закладу вищої освіти.

Безперечно, підсилює актуальність дослідження визначеної проблематики той факт, що сьогодні вища освіта має дати студентові не стільки суму знань чи компетенцій, скільки сформувані універсально значущі особистісні якості, які забезпечують готовність до професійної діяльності в динамічних соціально-економічних умовах. Аналіз вітчизняних наукових джерел засвідчує, що в прямій постановці проблема становлення універсальних особистісних інваріант сучасного фахівця у системі вищої освіти не розроблена, хоча саме вона постає основним вузлом, де зосереджено розбіжності між практикою підготовки фахівця та його працевлаштуванням і конкретною професійною діяльністю. Відповідно, актуальності набуває оновлення завдань і змісту психологічного супроводу професіоналізації особистості на етапі її фахової підготовки. Також потребує вирішення проблема еклектичності наукових підходів до результатів професіоналізації студентів.

Тим часом, невирішеність теоретичних питань становлення особистості фахівця в складних, суперечливих соціально-економічних умовах, недостатність методів і засобів моніторингу ефективності цього становлення в системі професійної підготовки зумовили вибір автором теми дослідження: «Психологія становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму».

Об'єктом дослідження є особистість фахівця, а **предметом** – становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму.

Мета дослідження полягає у концептуальному обґрунтуванні теоретико-методологічних засад і емпіричному дослідженні детермінант і змісту особистісного становлення фахівця в умовах різновекторності універсуму.

У монографії викладено теоретичне й емпіричне обґрунтування концепції становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму. Універсум тлумачиться як цілісне середовище зовнішніх і внутрішніх умов становлення особистості, а професійна підготовка розглядається як чутливий етап становлення особистості фахівця. Провідним психічним надбанням фахової підготовки особистості визначено професійний універсум як здатність і готовність випускника закладу вищої освіти до побудови альтернативних сценаріїв професійної самореалізації. У роботі проаналізовано результати емпіричного дослідження чинників, компонентів і динаміки професійного становлення майбутніх фахівців соціальної сфери. На підставі аналізу отриманих результатів розроблено й

апробовано методики діагностики рівня та типу професійного становлення, а також рівня сформованості професійного універсуму майбутнього фахівця.

У першому розділі монографії здійснено теоретико-методологічний аналіз тлумачення поняття особистості зарубіжними та вітчизняними психологами, охарактеризовано альтернативні підходи до розкриття її психологічної структури, виокремлено чинники та механізми становлення особистості.

Другий розділ присвячено розкриттю психологічного змісту професіоналізації особистості, аналізу психологічних теорій професійного становлення особистості, виокремленню показників успішності професіогенезу особистості на етапі фахової підготовки.

У третьому розділі розкрито зміст універсуму як філософсько-психологічної категорії, проаналізовано психологічні засади впливу універсуму на професійне становлення особистості, наведено й охарактеризовано теоретичну концепцію становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму.

У четвертому розділі висвітлено результати емпіричного дослідження структурних компонентів особистості майбутнього фахівця. Описано організаційно-методичне підґрунтя дослідження, його завдання, алгоритм проведення та використані методики. Розкрито й проаналізовано показники сформованості цільового, ресурсного компонентів особистості та її професійної Я-концепції в динаміці фахового навчання.

П'ятий розділ містить виклад результатів експериментального вивчення чинників і умов професійного становлення особистості в процесі її фахової підготовки, опис змісту та психометричних характеристик методики діагностики типу та рівня професійного становлення студентів і методики виявлення рівня сформованості професійного універсуму, аналіз результатів їх застосування.